

ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКА ЛЕКСИКАУ ДЈЕЛУ ЛАЗЕ КОСТИЋА

Предмет овог рада је филолошки поглед Лазе Костића и његов утицај на пјесничку лексичку. Лексеме које се у Костићевом опусу традиционално посматрају као неологизми упоређују се са облички или семантички истовјетним примјерима потврђеним у црквенословенском рјечнику Франца Миклошича. У случајевима када постоји само сличност, али не и подударност између Костићевих и црквенословенских лексема, указује се на деривационе процесе којим се пјесник могао служити како би од мотивационе црквенословенске створио неопходну ријеч савременог српског језика. Посебно се скреће пажња на пјесников однос према вуковском језику и старијем језичком наслеђу.

Кључне ријечи: Лаза Костић, неологизми, лексика, црквенословенски језик, вуковски језик.

1 Увод. Када се говори о пјесничком језику, обично се као једна од најважнијих његових карактеристика издваја максимална слобода у коришћењу постојећих језичких средстава, али и у стварању нових. Због тога је проучавање пјесничког језика појединих писаца и књижевних епоха веома важно, јер се помоћу њега може пратити развој лексичког фонда кроз вријеме, а уједно је могуће и расвијетлити однос аутора према традицији и језичком и културном наслеђу.

Предмет овог рада је избор из лексике Лазе Костића, као аутора који се у свом времену истицао оригиналношћу свог пјесничког језика. Најчешће се за ову ванредну појаву наше цјелокупне културе везују појмови ексцентричности, оригиналности, неријетко и бизарности. Као једна од често изрицаних констатација јавља се и то да се Костић у свом опусу често поигравао са лексичким фондом српског језика, стварајући нове лексеме, тзв. кованице. Овакве ријечи књижевни историчар Јован Деретић окарактерисао је као „највидљивију одлику његовог пјесничког идиома” (2002: 786). У овом раду те ријечи се посматрају из дијахроне перспективе, а као циљ истраживања поставља се приказивање удјела црквенословенске лексике у корпусу лексема које се сматрају Костићевом

* jelenasanjam@hotmail.com

пјесничком творевином. Методом компаративне анализе обухваћене су лексеме из рјечника кованица Лазе Костића који је сачинио Владета Јанковић (ЈАНКОВИЋ 1969) и црквенословенског рјечника Франца Миклошича (MIKLOSICH 1862–65). Такође, у раду ћемо скренути пажњу и на бројне лексеме из сакралне литературе које Костић употребљава у својој зрелој поезији, али и у остатку свога прилично богатог опуса.

2. Лексика Лазе Костића у науци и критици. Приликом ишчитавања непјесничког опуса Лазе Костића могуће је и без научних података доћи до закључка да су његова интересовања за језичку прошлост била веома велика. У свом излагању о језику, насловљеном као *Косовка девојка*, он отворено критикује филологе, говорећи да су то врло учени људи, али да се више баве статистиком него историјом језика (Костић 1990: 10). Подржавајући вуковски језик, он не одбацује у потпуности старије језичко наслеђе као што је то чинила већина наших романтичара. Лаза Костић је сматрао да се прави народни језик изналажењем старијих ријечи не скрнави и не квари, већ обогаћује. „Највишу ће заслугу по народни језик себи стећи онај који уза све то још прегне да зарони у бездан прошлости, те да из наших народних споменика изнесе све оно благо које је нестало са нашом државном самосталности, па да њим окријепи и обогати садашњи књижевни језик” (Костић 1990: 229). Другачије речено, Вуков *Рјечник* Костић сматра једним од својих главних ослонаца и „дјелом којим се мора користити свако ко жели писати исправним српским језиком, али не сматра да се у њему исцрпљује све богатство српскога језика” (Ковачевић 2011: 200).

Свој однос према језичкој прошлости Костић је овдје експлицитно изнио па остаје нејасно због чега се у науци тако дуго потенцирала његова усмјереност само на Вуков рјечник и вуковски језик. С тим у вези је и мишљење Владете Јанковића да је овај пјесник ковао нове ријечи тек када би затајили и Вуков рјечник и оно што је сам из народног говора знао (ЈАНКОВИЋ 1969: 13)¹. А у свом специфичном поступку грађења неологизама, како примјећује Ковачевић, познати пјесник служио се углавном постојећим творбеним моделима, тј. грађењем ријечи „према прин-

¹ Сам Лаза Костић се о овом питању другачије изјашњавао, тврдећи да је „кашто и претјеривао” користећи старинске лексеме чак и онда када су у народу постојале одговарајуће, живе ријечи. Он додаје да се оваквим поступком служи због тога што су те ријечи „исто тако наше као и жив говор” и „исто тако лијепе као и садашње” (1990: 240).

ципима творбе поетског дијела лексике Вуковог рјечника” (2012: 56). Аутор наглашава да су Костићеви поетизми заправо „новоуспостављене везе формално и значењски познатих афикса с такође познатом творбеном основом (коју чини или сам коријенски морфем или веза ког афикса и коријенског морфема) да би се именовала значења за која не постоји лексичко рјешење на нивоу општеупотребне лексике (Ковачевић 2012: 51). С друге стране, и сам В. Јанковић је био свјестан релативности појединих изнесених судова па тако наводи сличност између Костићевог неологизма *изниклица*² и ријечи *ирониклица* коју је много раније користио Гаврил Стефановић Венцловић (1969: 14). Иако је у погледу оригиналности поред ове именице, као што ћемо видјети, проблематичан још знатан број ријечи, Јанковићев коначан суд о Костићевом језику сасвим је тачан: „Језик Лазе Костића је у цјелини, својом колоритношћу, ритмом и изражајношћу, велика и стабилна вриједност” (1969: 32).

Ставови о Костићевом експериментисању са језиком и његовим неологизмима у науци су дуг временски период посматрани аксиоматски. Изрицали су их како филолози, тако и књижевни теоретичари и историчари. Радомир Константиновић примијетио је да то експериментисање представља много више од обичне пјесничке игре ријечима. Оно није само стилског, већ и практичног карактера. Он констатује да је Костићево језичко стварање „увек синтеза две речи путем ка некој вишој, обједињавајућој надречи укрштањем те две постојеће речи” (Константиновић 1983: 146)³. Појам „више надречи” који Константиновић употребљава незаобилазно буди асоцијације на средњовјековни стил „плетеније словес” у којем је садржано највеће богатство које је наша лексика икада имала. Али те везе су због недовољне истражености Костићевог језика дуго остале непознате нашој науци. Незаинтересованост или неинформисаност филолога, одвела је и књижевну критику у погрешном смјеру, па тако Јован Скерлић износи став да су Костићеве кованице ријечи које „ни пре ни после њега жив и паметан Србин није изговорио” (Скерлић 1925: 398). Оштро критиковање пјесничке лексике овог српског роман-

² Ова ријеч је употријебљена у пјесми *Међу звездама* у синтагми *срца моја изниклице*.

³ О Костићевом основном начелу „укрштаја”, који се обично везује за његову естетику, са филолошког аспекта говори се у раду *Ошисци језичке прошлости у делима Лазе Костића* (Грковић-Мејџор 2011: 59–68). Ј. Грковић-Мејџор наводи и бројне примјере из документарне грађе Лазе Костића која потврђују његову свијест о значају језичких промјена и укрштања (2011: 62).

тичара, довело је и до осуде његове поезије у цјелини. Разлог таквог приступа крије се, како истиче М. Ковачевић, у нормативности критеријума који су коришћени приликом оцјењивања Костићевог пјесничког језика. „У оцјени Костићевих неологизама неријетко су примјењивани или нормативно лексиколошки (прецизније речено: нормативно лексикографски) критеријуми или нормативностилистички критеријуми. Подлогу таквих критеријума чини мишљење да се стил може остваривати једино у оквиру стандардног (књижевног) језика. Свако одступање од стандардног језика сматрано је не само граматичком него и стилистичком погрешком” (Ковачевић 2011: 196). Тек у новије вријеме појављују се студије које озбиљније приступају анализирању овог проблема, залазећи дубље у дијахрона истраживања. Таквим приступом испитивању лексике овог српског романтичара дошло се до закључка да су многе лексеме које се приписују Костићевој креативности и из визуре савременог српског језика тумаче као кованице, заправо припадале црквенословенском рјечничком фонду или су у његово вријеме могле бити обичне (Грковић-Мејџор 2011: 59). У раду *Оџисци језичке џрошлости у делима Лаза Костића* Јасмина Грковић-Мејџор доноси примјере подударности између ријечи које наводи В. Јанковић у свом рјечнику Костићевих „кованица” и црквенословенских лексема из Миклошичевог рјечника (Грковић-Мејџор 2011: 59–68).

3. Лаза Костић и црквенословенска лексика. Лаза Костић се у својим радовима који се тичу језика често позивао на Миклошичев рјечник који му је био добро познат.⁴ Новије анализе (Грковић-Мејџор 2011) показују колики је траг то интересовање за црквенословенску лексику оставило у његовом пјесничком језику. Већ је доказано да су неке од лексема које је Владета Јанковић унио у рјечник Костићевих кованица, заправо преузете од Миклошича. То су ријечи:

блајочастџ (благодџстџ), *боран* (борњњ), *брежан* (брџџњњ), *џлум* (глоџмџ), *џлуман* (глоџмџњњ), *живодавац* (живодавџџ), *нејочиван* (непочивњњ), *џлавовџа* (плавота), *џрезор* (прџзорџ), *џрезорник* (прџзорњњкџ), *расџеџ* (растаџџ), *челник* (челникџ), *чинован* (чиновњњ) (Грковић-Мејџор 2011: 64).

⁴ Потврду о Костићевом познавању и изучавању Миклошичевог и Даничићевог рјечника, налазимо у његовим радовима сабраним у књизи *О књижевности и језику* (Костић 1990).

Овом списку можемо додати ријеч *бичан* (бичънь) (из пјесме *Побри Јовану Јовановићу*) коју такође проналазимо и у једном и у другом рјечнику (Miklosich 1862–65: 22).

3.1. Међу лексемама које Владета Јанковић наводи као кованице, налазимо и неке које се формално подударају са црквенословенским ријечима. Међутим, морфолошка и семантичка анализа ових ријечи показује значајне разлике међу њима. У пјесми *О Шекспировој шрисџаџо-дишњици* Лаза Костић употребљава ријеч *љуб* у значењу ‘умилност’, дакле у именичкој функцији. Код Миклошича пак, наћи ћемо ту исту ријеч (*любъ*) означену као придјев (1862: 354), а преведену на латински као *carus*, што се на савремени српски језик преводи као ‘скуп’, али и као ‘умилан’, ‘драг’ (Грулић 1983: 58). Дакле, извјесна сличност, али не и подударност, присутна је на семантичком плану.

3.2. Већа разлика у значењу видљива је у примјеру *добље* који код Костића има функцију именице док се у Миклошичевом рјечнику појављује као прилог *добљк* (Miklosich 1862–65: 164) са значењем *fortiter*, ‘снажно’ (Грулић 1983: 134). Мотивациона ријеч у првом случају је *гоб* или *гоба*⁵ тако да је код ових лексема ријеч само о хомонимији. Сличан примјер налазимо и у преводу *Хамлеџа* гдје је употријебљен неологизам *сков* који Јанковић преводи као ‘творевину’, док се код Миклошича иста ријеч (*сковъ*) појављује са значењем *sensus ignotus* (1862: 846), што би у стандардном српском језику било ‘осјећање незнања, непознатости’ (Грулић 1983: 148).

3.3. У случајевима када у Миклошичевом рјечнику није проналазио одговарајућу ријеч, Костић је налазио барем полазиште, тј. мотивациону ријеч за настанак оне која му је била неопходна. Његов неологизам *засобичан* могао је настати суфиксацијом црквенословенског придјева *засобитъ* (Miklosich 1862–65: 217), али и вуковског прилога *засобице*, на који је и В. Јанковић указивао (Јанковић 1969: 47). У сва три случаја ријеч има значење ‘узастанован’, ‘узастановно’.

3.4. У *Пери Сетединцу* наилазимо на лексему *мраз* у значењу ‘мржња’, која настаје редеривацијом црквенословенског глагола *мразити се* (‘мрзити се’), такође потврђеног код Миклошича (1862–65: 382).⁶

⁵ По истом творбеном моделу код Костића се јављају примјери *сневље*, *умље* и *сшневље* потврђени у пјесми *Моја дануба*.

⁶ Другачије тумачење поријекла ове лексеме налазимо код М. Ковачевића који истиче да је ова Костићева кованица могла настати и од ријечи *омраза* комбинаци-

3.5. Кованице *обезочен* (Цар Лир) и *обезуман* (Самсон и Делила) не постоје као такве у црквенословенском рјечнику али зато су присутне мотивационе ријечи *обезочити* и *обезоудити* (Miklosich 1862: 463) од којих су ови придјеви суфиксацијом настали.

3.6. Костићевом кованицом сматра се и лексема *молиџвенишџе* која се јавља у пјесми *Самсон и Делила*. Код Миклошича пак, наћи ћемо ријеч *молиџвниште* (1862: 379). Суфикс *-ишџе* модификује значење мотивне ријечи у смислу одређивања локације⁷, а с обзиром на то да је иста мотивна ријеч употријебљена у оба примјера, семантичко подударане је потпуно и они представљају творбене синонине. Слог *-ен-* пјеснику је био неопходан из метричких разлога, како би била задовољена форма осмерачког стиха. Модификација ријечи за потребе версификације присутна је и у примјеру лексеме *обајница* из пјесме *Прељубница*, која има истовјетно значење као и црквенословенска *облајница* (Miklosich 1862–65: 462).

3.7. Неологизам *враж* са значењем ‘ђаволска посла’ могао је бити мотивисан црквенословенском именицом женског рода *вража* (Miklosich 1862–65: 74) коју је Миклошич превео као ‘гатање’ или ‘врачање’. Црквенословенски лексички појмовник познавао је и ријеч *вражџ* (Miklosich 1862–65: 74) која је означавала ‘неред’ и ‘неслогу’. У контекст пјесме *Дакле џако* (Костић 1991: 112) свака од ових лексема би се семантички могла уклопити (*Све је само џуста лаж [...] /место раја џуџа враж.*).

3.8. И у лексици која не припада неологизмима евидентни су утицаји црквенословенске и, уопште, сакралне литературе. На основу анализе његове зреле поезије могуће је увидјети да језик познатог пјесника није у потпуности „језик простог народа”. У њему ћемо често наићи на ријечи као што су: *блајодаџи*, *блаженички*, *блајословиџи*, *бојомајка*, *бојодан*, *бесмрџник*, *великомученик*, *искуџиџељка*, *молиџвенишџе*, *недокајка*, *џобожје*, *рајомир*, *свевидеџи*, *свемоџуџник*, *свеџиџељка*, *свеџиџељ*, *сџасиџељ*, *сџвориџељ*, *свеџишџе*, *свеџилишџе*, *џеџиџељка*, *џворилачки*, *чудоџворни*.

Типично црквенословенске ријечи потврђене су, како пише Јасмина Грковић-Мејџор, и у Костићевим прозним дјелима. Такве су лексеме

јом аферезе и апокопе, тј. редукцијом општеупотребне ријечи и с почетка и с краја (2012: 43).

⁷ Основно творбено значење именица изведеним овим суфиксом јесте *potina loci* (Стевановић 1986: 538).

блајоверан, блајовештен, блајонадежан, зачело, мнојолајољив, сушшаство, приснодјева, и друге (2011: 65).

Таквим приступом пјесничкој ријечи Костић се у нашој поезији утврђује као постојани пјеснички боготражитељ при чему неопозиво отпадају све примједбе о његовом конзервативизму и клерикализму (Поповић 2013: 103). У његовом су опусу честе и директне алузије на Библију, црквене предмете или обреде. При томе су понекад настајале смјеле и помало необичне метафоре. Према ријечима Живомира Младеновића, критичари ненаклоњени Костићу често су оваква мјеста наводили да би га омаловажили као пјесника (Младеновић 2011: 492). Иако у свом раду пориче истинску религиозност Лазе Костића, истичући да овај пјесник није користио библијске мотиве да би се учврстио као вјерник, већ само да би уобличио умјетничку замисао и изразио осјећање, Живомир Младеновић не спори да је Костић од раног дјетињства васпитаван у духу најстрожије православне побожности, те да „његова опсједнутост елементима православног богослужења показује да је често присуствовао православним обредима и да су му се они дубоко утиснули у свијест” (Младеновић 2011: 486). Из овога се може закључити да је Костића до црквенословенских лексичких изворишта водило не само дијахроно филолошко интересовање, већ и природно појачана осјетљивост према литургијском језику и његовом обредном карактеру.

4. **Закључак.** Шира филолошка интересовања Лазе Костића била су усмјерена ка језичкој прошлости, дијахроном сагледавању језичког прогреса, али и његове својеврсне деградације. Расправљање о језику, засновано на различитој лексичкој грађи обједињује идеја о оплемењивању, тј. о укрштању вуковског, живог народног језика са оним језиком што га памте и чувају стари књижевни списи (Крњевић 1990: 331). Како у свом теоретисању о језику, тако и у пракси, Лаза Костић је увијек тежио да оно неизрециво преточи у ријечи. Његова неспутана машта и инспирација нису могле остати укалупљене у лексику Вуковог *Рјечника* иако му је често представљао полазиште и извор творбених модела, баш као што ни његова поезија није могла да остане везана само за фолклорне узоре. Анализа корпуса његових „кованица” показала је да је утицај црквенословенске лексике и црквенословенских творбених модела на пјеснички језик Лазе Костића веома велики.

Говорећи у једној својој расправи о стању у савременом језику, и тврдећи да је наш језик најљепши међу живим језицима те да га, као

таквог, не треба нагрђивати ковањем нових ријечи и реченица (1990: 228), Лаза Костић имплицитно открива да своју лексику сматра органским дијелом српског језика, проистеклим из богатог наслеђа са којим је био у живом дослуху. Видљиво је из тога да он народним језиком не сматра само „језик простога народа” већ и вишевјековно памћење које укључује богату религијску традицију и огроман заборављени фонд ријечи.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР 2011: Јасмина Грковић-Мејдор. Отисци језичке прошлости у делима Лазе Костића. Зборник радова: *Лаза Костић (1841-1910-2010)*. САНУ, Београд (59–71).
- ГРУЈИЋ 1983: Бранислав Грујић. *Латинско – српскохрватски речник*. Цетиње: Обод.
- ДЕРЕТИЋ 2002: Јован Деретић. *Историја српске књижевности*. Београд: Просвета.
- ЈАНКОВИЋ 1969: Владета Јанковић. Поетска функција кованица Лазе Костића. *Зборник историје књижевности*, књ. 7. САНУ, Београд (1–81).
- КОВАЧЕВИЋ 2011: Милош Ковачевић. Неологизми Лазе Костића у свјетлу његових погледа на српски језик. *Стилска значења и зрачења*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу (195–211).
- КОВАЧЕВИЋ 2012: Милош Ковачевић. О поетизмима Лазе Костића. *Лингвистилистика књижевности текста*. Београд: Српска књижевна задруга (35–61).
- КОНСТАНТИНОВИЋ 1983: Радомир Константиновић. *Биће и језик: у искуству џесника српске књижевности двадесетог века*. Књ. 4. Нови Сад, Матица српска.
- КОСТИЋ 1990: Лаза Костић. *О књижевности и језику*. Нови Сад: Матица српска.
- КОСТИЋ 1991: Лаза Костић. *Песме*. Нови Сад: Матица српска.
- КРЊЕВИЋ 1990: Хатица Крњевић. Поговор у: *Лаза Костић – О књижевности и језику*. Нови Сад: Матица српска.
- МЛАДЕНОВИЋ 2011: Живомир Младеновић. *Лаза Костић – Животи и књижевна дела*. Београд: Чигоја штампа.
- ПОПОВИЋ 2013: Ранко Поповић (и група аутора). О православној духовности српског пјесништва. *Ризничари и џамџијељи. Православна*

духовности српске књижевности XX вијека. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет (74–127).

СКЕРЛИЋ 1925: Јован Скерлић. *Омладина и њена књижевност (1848–1871)*. Београд: Издавачка књижница Напредак.

СТЕВАНОВИЋ 1986: Михајло Стевановић. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига.

MIKLOSICH 1862–65: Franc Miklosich. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindbonae.

Sanja Milićević

The Church Slavonic Lexis in the Poetic Texts of Laza Kostić

Summary

This paper describes the impact of language legacy onto the lexicon of the Serbian romanticist Laza Kostić. It presents his attitude towards the changes in language, his attitudes towards the standard Serbian language introduced by Vuk Karadžić and his attitude towards the language of literature, as well as opinions which have been given by our linguists and critics without true knowledge of the linguistic material. The analysis has shown that a certain amount of words, which have been considered his neologisms, existed as a part of the Old Church Slavonic lexicon, which is the reason why poetical works of this poet ought not to be studied exclusively from the synchronic aspect and without consideration of the material which does not belong to the standard Serbian language introduced by Vuk Karadžić.

Key words: Laza Kostić, neologisms, lexis, Church Slavonic, the Vukovite language.